

КУЛЬТУРА ТА РЕЛІГІЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

КОСТЯНТИН ЗУЄВ,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських наук

Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Тугана-Барановського

Стаття досліджує проблему взаємообумовленості, взаємозв'язку та взаємовпливу культури, релігії й суспільства, їх розвиток й існування. Зроблено висновок про те, що еволюція культури, цивілізації пов'язана з етапами еволюції релігії, а також про обумовленість цього процесу розвитком людських спільнот, їх потреб під впливом об'єктивних і суб'єктивних причин.

Ключові слова: культура, цивілізація, релігія, міф, суспільство.

Постановка проблеми. Свідомість є тим специфічно людським феноменом, разом із абстрактним мисленням і мовленням, що виділив і виокремив людину з природи. Саме свідомість визначає існування та розвиток суспільства й культури. Найдавнішою, першою й довгий час єдиною формою суспільної свідомості, але існуючою до нашої епохи була міфо-релігійна, що є основою для всіх міфо-релігійних систем. Саме знання, що знаходяться в ній, цінності та ідеали, символічні й практичні дії, основані на них, перебували у взаємозалежності з культурою, визначаючи її існування, або зазнавали змін, переосмислення під впливом досягнень культури та соціально-економічних трансформацій людських спільнот. Але етапність, послідовність і взаємовплив, взаємоінтегрованість процесів розвитку релігії, культури та суспільства викликають сумніви й питання.

Огляд і аналіз літератури з проблеми. Окреслена проблема розглядалась спеціалістами або через аналіз окремих періодів в еволюції культури та релігії - первісних культур, релігій первісного мислення, - Л. Леві-Брюль [1], К. Леві-Стросс [2-5], Е. Б. Тайлор [6; 7], Е. Еванс-Прітчард [8], через або виникнення раціоналізму, трансцендентних релігій, основ сучасної культури - К. Ясперс [9], релігійних основ сучасної культури - М. Вебер [10]. Також через розгляд самого процесу еволюції культури як прояв релігійного, але який має більш описовий та імовірний характер - К. Г. Гірц [11], К. Г. Доусон [12]. Через розгляд процесу розвитку релігії та вплив на розвиток культури, але без чіткого розгляду взаємоінтегрованості, взаємопов'язаності з етапами цього процесу - О. Конт [13], Б. Малиновський [14], Дж. Фрезер [15]. Чи через розгляд феномена культури, її динаміки, але або не пов'язуючи це з релігією, або описуючи подібні зв'язки без виділення етапності - С. Т. Лапіна [16], Б. Малиновський [17, 18]. У всіх зазначених роботах бракує чіткості визначення причин, наслідків еволюції релігії, культури та суспільства, послідовності й взаємної інтегрованості цього процесу.

Мета статті - на основі аналізу еволюції суспільства, культури та релігії виявити їх взаємообумов-

леність, взаємозалежність і взаємодію одне з одним, взаємоінтегрованість у своєму розвитку.

Виклад основного матеріалу. Культура й релігія пов'язані не стільки як частина та ціле, де релігія була та є (поряд із філософією та наукою) основою духовної культури, але як те, що усвідомлює й що усвідомлюється, оскільки під культурою розуміється все те, що створено людиною в духовній і в матеріальній сфері свідомо. І релігія, і культура виникають, існують і розвиваються в межах людського суспільства як його свідомо, інтелектуальна, духовна й матеріальна сфери. Саме через них відбувається накопичення, зберігання й передача колективного досвіду, знань, культури загалом, процес соціалізації та відтворення людини, суспільства в цілому, тому необхідно розглянути взаємозв'язок між цими системами на різних етапах їх еволюції, їх взаємовплив.

Міфо-релігійні системи та свідомість уже існували 50 тисяч років тому у вигляді полідемонізму як наслідок розвитку й розширення спілкування в групі, що призвело до виникнення цього феномена й мовлення, як його зовнішній прояв. Через цей етап еволюції свідомості пройшли всі людські спільноти. Це був природний процес реакції та пристосування людських груп до навколишнього світу, через прагнення позначити й пояснити його. Оскільки людина - істота колективна, то процес проходив як спілкування членів групи, перш за все, у межах трудової діяльності (фізичної), яка супроводжувалась осмисленням довколишнього світу.

Результатом осмислення стало розуміння світу, закріпленого в міфології та релігії первісних спільнот. Міфологія виникла раніше, ніж релігія. Вона спочатку пояснювала світ, а не мотивувала й регулювала діяльність, як буденну, так і релігійну. Її проявами були тотемізм, магія, анімізм, фетишизм, які існували одночасно та доповнювали одне одного, про що свідчать зміст і функції: вони служили спочатку тільки поясненнями різних сторін існування групи й природного середовища. Якщо тотемізм пояснював причини людського співіснування, згоди між окремими людьми, використовуючи для цього тварин або рослини як символи, а анімізм представляв ос-

мислення людиною світу та одночасно самого себе, пошуки первісною людиною причин природних явищ, переносючи якості людини на природу (душа, а пізніше й дух), то фетишизм розкривав здатність конкретних предметів матеріального світу, у тому числі й створених людиною, творити сакральні дії, що приводять до матеріальних результатів. Причини й результати самих дій по відношенню людини до світу при використанні предметів чи без них, як дію потойбічних сил, розкривала магія.

Розуміння ж саме "надприродного" було спочатку конкретним - кожний предмет цього світу мав двійника-душу, при цьому "надприродне" поза предметом не існувало (були душі, але не було духів). Звідси була відсутня побудова відносин зі світом, описаним у міфології, тобто релігія ще не оформилася як специфічна сфера діяльності. Пізніше виникли уявлення про самостійних істот - духів, є також, як і всі інші предмети матеріального світу, є його частиною (володіють певною матеріальністю), але ховаються, невидимі, не пов'язані з ним. При цьому надприродне розумілось як те, що не має функціональності, області відповідальності, образу та імені, а також конкретного місця перебування, що призвело до відсутності культу. Тільки ближче до останнього заледеніння (20 тисяч років тому), тотемізм у вигляді культу предків й анімізм у формі шаманізму й аніматизму стали релігіями, тобто поєднанням міфології та культу по відношенню до описаного в міфології потойбічного світу. При цьому відбувалося накопичення знань, які концентрувались у міфології та не виходили за межі міфорелігійної свідомості. Тобто виникла духовна культура, культура-пояснення, яка психічно виділила (але ще не відокремилася) людину від природи й була довгий час єдиною формою культури.

Це підтверджується й тим, що виробництво та використання артефактів хоча й перейшло в свідому фазу (фетишизм, магія), але відтворювалось лише те, що забезпечувало людині виживання в конкретних умовах, які не змінювались цілі тисячоліття. Тому матеріальна культура у вигляді знарядь праці, одягу та інших елементів наслідувала технологію попередніх до- й передсвідомих епох унаслідок збереження природних умов, умов життя, цілей і способів господарської діяльності (присвоювальний тип господарювання), що обмежувало можливості у відносинах із природою, використання її ресурсів. Тобто виникла, перш за все, духовна культура, а матеріальна культура, якщо розуміти її як свідоме створення артефактів, які не існували раніше, знаходилась на стадії становлення.

Із цієї ж причини фактично був відсутній культурний простір як не тільки символічне, але й матеріальне освоєння оточуючого середовища, світу. Це було також наслідком того, що для первісної людини оточуючі об'єкти та явища є "люди в іншій подобі", тобто світ уявлявся людині як набір окремих предметів, що мають такі ж властивості, що й людина (тотемізм, анімізм). Отже, не може бути принципової різниці й межі між людським і природним (суб'єкт-об'єктна неподільність зі світом природи). А також на цьому етапі еволюції релігії, культури й суспільства з присвоювальним типом господарювання люди виділяли, але ще не відокремлювали себе від природи (поняття "людина" ще не існувало, але було "ми" конкретної групи), вони мислили себе її частиною, відчували високий ступінь психологічного включення, фізичної залежності, але одночасно

були свідомими спільнотами людей, які вже базувались не тільки на біологічному (тотемізм). Людина в групі мала обмеження (табу) в поведінці тільки по відношенню до членів своєї групи й до групи в цілому як фактор виживання (тотем, ми), але не до інших людських груп, які розумілись як елемент природи, поряд із тваринами, оскільки було відсутнє розуміння їх схожості, людськості (інший тотем, чужі).

Також, як і культурний простір, фактично був відсутній час. Це було пов'язано з тим, що в людини спочатку не було розуміння минулого й як поняття, і як відстороненої реальності, що існує в міфах. Тим більше не було розуміння майбутнього, оскільки для цього необхідне знання про минуле, зв'язок його з теперішнім (що пов'язано з трудовою діяльністю людини й типом господарювання).

Найбільші зміни для людства розпочались під впливом трансформації природного середовища, що відбулися 13 тисяч років тому, - зміни клімату, що призвело до зникнення чи міграції тварин, а звідси - до неможливості задовольнити для людей свої біологічні потреби за допомогою полювання - виникла господарська криза. Це відобразилось як на свідомості мігруючих груп, які продовжували займатися присвоювальним типом господарства, так і на свідомості тих груп людей, які залишилися на колишніх місцях проживання. У тих, хто перейшов до осілого способу життя, виникла необхідність перебування старих зв'язків із природою, що сприяло формуванню відчуженості від природи.

Саме із цього моменту почалась активна трансформація знарядь праці, перш за все зброї, матеріальної культури в цілому як пристосування до полювання на мобільних, невеликих за розмірами тварин (лук, дротик та інші), а також до примітивного землеробства. Тобто поряд зі старими, звичними формами пасивного прийняття елементів природи все частіше й наполегливіше виникали мотиви вироблення активних заходів підтримки прийнятних форм взаємодії з природою або перетворення в інтєресах людини тих природних явищ і процесів, які за тими чи іншими причинами виявились непридатними для життя. Люди почали переходити до нового типу господарювання - виробничого, продуктивного - як до вимушених заходів із компенсації недостачі їжі, тобто стали задовольняти свої потреби новими способами.

Таким чином, 10 тисяч років тому почалась "неолітична революція", коли люди стали займатися спочатку кочовим, а потім й осілим землеробством (а пізніше й скотарством, ремеслом). Це стало можливим завдяки поєднанню знань, ще міфологічних, й дії - здатності людини здійснювати окремі роботи та отримувати результат. Хоча ще довгий час дії людини трактувались як магічні (оранка землі, ковальство, гончарство та інші). Таким чином, поряд із культурою-поясненням (духовною) виникає культура-дія (матеріальна), що відокремилася людей від природи вже не тільки психічно, але й матеріально через створення паралельного штучного світу-культури, який задовольняє і духовні, і матеріальні потреби людини.

Але, незважаючи на свою активність (працю) зі створення для себе прийнятних умов проживання через землеробство, скотарство, а пізніше й ремесло, створення нових технологій та знарядь праці, людина усвідомила обмеженість своїх можливостей. Тобто старі системи світогляду, які базувались

на магії, фетишизмі, тотемізмі та анімізмі (шаманізм), не могли на той момент уже задовольнити світоглядні потреби людей, що призвело до їх кризи й потребувало свого вирішення. Людина почала переносити причини цих обмежень не на власні інтелектуальні й фізичні здібності, не вважала їх причиною будь-яких змін, а на потойбічне, яке відповідало за різні явища й предмети природи, її елементи, що призвело до виникнення політеїзму. Більшість релігій цього етапу - ранньонаціональні - виникали спочатку стихійно, як продовження розвитку ідей, закладених у родоплемінних релігіях, але відображали вже психологію, менталітет етносів - як пересмилення їх історичного досвіду.

"Потойбічне" переносилось у матеріальний, об'єктивний світ, являючи собою вже не безформену силу або її конкретні елементи, але уособлюючи вже явища й сторони світу, збігаючись із ними. Так виникли й закріпились уявлення про богів - персоніфіковані першопричини світу, окремі явища, які вже володіли й образом (антропо- або зооморфним - були матеріальні, особливої природи), функціями, іменем, місцем проживання (як окремим - Олімп тощо, так і ближчим до людей - гаї, ліси, ріки й подібне), специфічним культом і професійними спеціалістами по відношенню до них - жерцями. Одночасно на богів, на їх індивідуальне й колективне життя (їхні взаємовідносини між собою) були перенесені властивості як групи в цілому, так й окремої людини (пантеон, характери). "Потойбічне" видавалось або окультуреною людиною частиною природи або знайомою "ойкумени", де людина обмежувала для зберігання спокою, гармонії, встановленої богами, свою поведінку. Означувалися місця перебування богів і відношення як із природою - джерелом сировини, так і зі світом культури (поля, поселення, сади та інше), за які відповідали окремі боги, унаслідок різних правил, приписів і табу (джерелом була або сама група, або розумілося зовнішнє джерело - потойбічне).

Разом із тим, були відсутні обмеження в діяльності людини по відношенню до природи поза освоєним, відомим їй світом. Те, що тиск на природу був слабший, ніж сьогодні, пов'язано швидше з відсутністю в людини потужних технічних засобів, ніж з її особливим благоговійним ставленням до природи. Це особливо проявилось при появі міст як ретучних систем, які вимагають великих природних ресурсів для своєї підтримки.

У цю епоху вже закріпились у межах міфорелігійних систем уявлення про минуле, але також виникли уявлення про майбутнє як прояв розуміння людьми циклічних змін природи, їх постійних повторень у кожній істоті - весна-літо-осінь-зима (народження-розвиток-згасання-смерть), пов'язаних із родом діяльності й типом господарювання.

Розвиток суспільної свідомості призвів до того, що людина перевела погляд з природи на саму себе й у центрі уваги виявилися проблеми родових, сімейних зв'язків (виникнення патріархату, замість матріархату, поява сусідньої спільноти, урбанізація та ін.).

Уже наприкінці цього етапу, з початком доби міді, бронзи, заліза та покращенням знарядь праці, відбулося зростання виробничих сил людини, обсяг виробництва. Блага стали створюватися не тільки для задоволення природних потреб, але й культурних - різні речі побутового, культового або навіть естетичного характеру (статуї, архітектурні споруди та інше), оскільки надлишки у виробництві благ призвели до подолання, певною мірою, тиску природи. Це при-

звело до виділення людини зі щохвилиних життєвих процесів, поширенню можливостей займатися інтелектуальною працею, спрямованості думки на вирішення соціальних і культурних проблем - від міфології та релігії до філософії, поезії, театру й літератури, теоретичних знань (але ще не наукових).

У цей же час під впливом демографічного росту відбувався розпад родоплемінних спільнот, колишньої соціальної структури суспільства, міграції на нові території, контакти з іншими етносами, їх міфологією, тобто розширення "ойкумени". Одночасно затверджувалась приватна власність, виникла економічна спеціалізація, відбувалась урбанізація населення, виникли держави з різноманітним етнічним, расовим і культурним складом, політика тощо. Багато людей виявилися викинутими зі старих соціальних і професійних структур (із родів, патріархальних сімей, станів та інше), старий світогляд, знання не відповідали реаліям життя й процесам трансформації, новій ситуації, тобто відбулася соціокультурна криза.

Поєднання цих змін потребувало перебудови як свідомості, так і соціальних і матеріальних потреб, що призвело до наступного етапу еволюції міфорелігійної свідомості - етапу абстрактних релігій (філософських, трансцендентних). Він почався з інтелектуальної революції "Осьового часу" у VIII-II ст. до н. е., коли в китайській, індійській, персидській цивілізаціях, Давньому Ізраїлі та Давній Греції сталися радикальні перетворення у сфері ідей, які вийшли за межі традицій, переосмислювали або відкидали її, що незворотно вплинуло на історію всього людства - виникла філософія й трансцендентні релігії.

Світ почав осмислюватися з позицій раціональності, в усіх зв'язках і взаємозалежностях його кожного елемента. Соціально-історична ситуація стимулювала пошук нових форм самосвідомості, розвиток ідейних течій і соціальних рухів, які виводять людину за межі повсякденних практичних потреб. Уява про поле напруги, яке виникло між трансцендентним началом і мирським порядком призвело до оформлення в колективній свідомості нових уявлень про світ, його першопочатки, звернення до образу піднесеного трансцендентного морального або метафізичного порядку, який знаходився за межами будь-якої наявної реальності, що кардинально відрізнялось від характерних для політеїзму уявлень про більш високий, сакральний порядок як продовження звичайного, мирського або самої людини. Звернувшись до людини, ці філософські, а пізніше - релігійні системи, здійснили незвичайний духовний прорив - створили щось нове у сфері ментальності, що обумовило появу нової культури, яка звернена до "людини". Почалось осмилення людиною самої себе як феномена, що призвело до принципової зміни життєсмилових орієнтацій і моральних цінностей.

Але ригідність людської й соціальної свідомості, а також невідповідність або нездатність до раціональної, розумової форми мислення, до інтелектуальної напруги, узагальнень, де не було можливості чуттєвого сприйняття того, що осмислюється, не давало можливості для широкого розповсюдження цих знань і уявлень серед населення в тій формі, у якій вони були створені. Що призвело в подальшому до трансформації їх у релігії (буддизм, християнство, іслам та інші), через які й відбулося розповсюдження розумної форми мислення серед різних народів. Ці релігії стимулювали вироблення нових форм моралі й принципів етики, які будувались відпо-

відно до уявлень про трансцендентне, спираючись на людську логіку, яка допускає індивідуальний вибір (що призвело до виникнення індивідуалізму, й активізувало розвиток свідомості). Колишні, переважно ситуаційні форми моральної рефлексії і накопичена інформація зсувалися у вторинні сфери знань. Вони змогли подолати обмеженість менталітету, світогляду, ціннісних і моральних установок окремих етносів, рас, статей і спрямувати на обмеження людиною самої себе, виходячи зі свідомих спонукань перед проблемами життя в соціальному, культурному й природному світі. Саме тоді людина усвідомила буття в цілому, саму себе й свої рамки, у які включила весь світ і людство. Успішна інституціоналізація нових уявлень дала можливість для грандіозної перебудови світу й охопила практично всі сфери людської життєдіяльності, призвела до зміни людської свідомості.

Тобто склалась нова культура-пояснення, яка задала установку на вироблення інформації та її раціоналізацію, а також створила кодекс етичних норм, які сприяли виживанню через діалог, комунікацію.

Але задані в період абстрактних релігій орієнтири, цілі й цінності, починаючи з XVI ст., через формування й розвиток науки та наукових знань, а також через звернення до досягнень античності, призвели спочатку до раціоналізації суспільства й культури. Саме із цього часу починається секуляризація та десакралізація світу й людини, спочатку в Західній Європі, а потім і в усьому світі. Усе це, а також ствердження в практиці життя соціуму й людей індивідуалізму, інструменталізму, призвели до розуміння природи як джерела ресурсів, а суспільство - до індустріалізації, масового виробництва товарів і їх споживання, що, у свою чергу, викликало кризу - екологічну, антропогенну та світоглядну. Ситуація потребує свого вирішення, що призведе знову до необхідності дати відповідь на виклики епохи, які проявилися як наслідок розвитку матеріальної культури, культури-дії та суспільства, через культуру-пояснення або в межах філософсько-наукової свідомості - міфо-релігійної. Це необхідно як для виживання, так і подальшого розвитку людства.

Висновки

Таким чином, можна стверджувати, що релігія й культура співвідносяться як те, що пізнає, зберігає та відтворює знання й уявлення про світ у суспільстві, та як система, що містить знання та реалізує їх на практиці для задоволення потреб суспільства й людини, чий розвиток, у свою чергу, вимагає свого пояснення.

Звідси весь процес еволюції суспільства, культури й релігії має взаємозалежний характер, де всі ці процеси взаємопов'язані та взаємовпливають один на одного, послідовні. Це відображено в тому, що першою, разом із виникненням свідомості, мовлення й суспільства, виникла культура-пояснення, духовна культура, яка базується на знаннях, міфології соціальних спільнот, а пізніше - культура-дія, тобто свідоме створення як матеріальної культури, так і культурного простору. Тому можна простежити послідовність і взаємну інтегрованість еволюції міфо-релігійних систем і соціо-культурних (при домінуванні в духовній сфері власне міфо-релігійних систем):

1. Полідемонізм (первісне суспільство, тип присвоєвального господарювання) - де матеріальна культура, яка не змінювалася внаслідок тривалості використання в одних і тих же кліматичних, природ-

них умовах і роду занять, що дісталися від до- й передсвідомих етапів еволюції Homo sapiens, стала усвідомлюватися, інтерпретуватися, але ще не змінювалася. Відсутній культурний простір і час. При цьому виникають специфічні людські (свідомі) спільноті. Це стало основою (і до цього часу) досягнення духовної культури у вигляді міфо-релігійних систем, які виконували функцію пояснення.

2. Політеїзм (перехід до виробничого типу господарювання, аграрне суспільство) - як результат пояснення нового типу господарювання, а звідси відносини зі світом і природою, досягнень матеріальної культури, пов'язаних із цим типом господарства - землеробство, скотарство, ремесло. Поява осілого населення, великих поселень, родоплемінних, етнічних груп, соціальної диференціації, а також держави. Одночасно відбувалася переробка, акультурація простору й часу (створення "ойкумени"), але ще зберігались зв'язки з природою (природа не виступала лише як ресурс).

3. Абстрактні релігії (урбанізація, перехід до цивілізації) - як наслідок виникнення й розвитку альтернативної до міфо-релігійної духовної системи - філософської, прояв секуляризації в місцевості. Це було обумовлено досягненнями матеріальної культури, які призвели до виділення людини зі щохвилиних життєвих процесів, поширення можливостей займатися інтелектуальною працею, спрямованості думки на вирішення соціальних і культурних питань, осмислення проблеми "людини". Відбувається відокремлення людини від природи - перехід у штучне середовище (міста та інше). Створюються світові імперії, виникає спеціалізована економіка й торгівля (торговий капіталізм), сусідні спільноти.

Отже, культура-пояснення, духовна культура (як точка роз'яснення та вирішення накопичених проблем) завжди слідувала за культурою-дією (матеріальна культура) та розвитком суспільства, інтерпретуючи їх досягнення, переводячи їх у свідому форму й систему. Це відбувалося як під впливом змін у культурі та суспільстві, де попередні знання не мали відповіді на виклики суспільства, не відповідали соціальній і культурній реальності, так і через накопичення змін у самому знанні. Нові знання, які створюються культурою-поясненням, уявлення, цінності та цілі призводили до сплеску духовної й матеріальної активності в нових межах і появи нових досягнень культури й суспільства.

Починаючи з XVI ст., у Західній Європі, а потім і в усьому світі під її впливом почався процес секуляризації та перехід до раціональної філософсько-наукової свідомості, знань і систем. Зіткнення в наш час із проблемами реалізації потенціалу раціонального - екологічною, антропогенною та іншими видами криз як кризами досягнень матеріальної культури-дії та суспільства вимагає їх рішення новою культурою-поясненням. Це повинно бути здійснено через створення або філософсько-наукової концепції, або міфо-релігійної, яка дозволила б вирішити кризу й перейти на новий рівень існування й розвитку суспільства та культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. - М. : Педагогика-Пресс, 1994. - 608 с.; Levy-Bruhl Lucien. Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures / Lucien Levy-Bruhl. - Paris, 1910; Levy-Bruhl Lucien. La mentalité primitive / Lucien Levy-Bruhl. - Paris,

1922; Levy-Bruhl Lucien. Le surnaturel et la naturel dans la mentalité primitive / Lucien Levy-Bruhl. - Paris, 1935.

2. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / К. Леви-Стросс ; [пер. с франц., вступ. ст. и прим. А. Б. Островского]. - М. : Республика, 1994. - 384 с. - (Мыслители XX в.); Lévi-Strauss Claude. Le Totémisme aujourd'hui / Claude Lévi-Strauss. - Paris, 1962; Lévi-Strauss Claude. La Pensée sauvage / Claude Lévi-Strauss. - Paris, 1962.

3. Леви-Стросс К. Мифологики : в 4-х тт. - Т. 1. Сырое и приготовленное / К. Леви-Стросс. - М. ; СПб. : Университетская книга, 1999. - 406 с. - Серия : Книга света; Lévi-Strauss Claude. Mythologiques: Le Cru et le cuit / Claude Lévi-Strauss. - Paris : Plon, 1964.

4. Леви-Стросс К. Мифологики : в 4-х тт. - Т. 2. От мёда к пеплу / К. Леви-Стросс. - М. ; СПб. : Университетская книга, 2000. - 442 с. - Серия : Книга света; Lévi-Strauss Claude. Mythologiques: Du miel aux cendres / Claude Lévi-Strauss. - Paris : Plon, 1966.

5. Леви-Стросс К. Мифологики : в 4-х тт. - Т. 3. Происхождение застольных обычаев / К. Леви-Стросс. - М. ; СПб. : Университетская книга, 2000. - 461 с. - Серия : Книга света; Lévi-Strauss Claude. Mythologiques: L'Origine des manieres de table / Claude Lévi-Strauss. - Paris : Plon, 1968.

6. Тайлор Э. Б. Миф и обряд в первобытной культуре / Э. Б. Тайлор ; [пер. с англ. Д. А. Коропчевского]. - Смоленск: Русич, 2000. - 624 с.; Tylor Edward Burnett. Primitive Culture. Vol. 1-2 / Edward Burnett Tylor. - L., 1871.

7. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор ; [пер. с англ. Д. А. Коропчевского]. - М. : Политиздат, 1989. - 576 с.; Tylor Edward Burnett. Primitive Culture. Vol. 1-2 / Edward Burnett Tylor. - L., 1871.

8. Эванс-Притчард Э. Э. Теории примитивной религии / Э. Э. Эванс-Притчард. - М. : ОГИ, 2004. - 144 с.; Evans-Pritchard Edward Evan. Theories of Primitive Religion / Edward Evan Evans-Pritchard. - Oxford : Oxford University Press, 1965.

9. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; [пер. с нем. М. И. Левиной]. - 2-е изд. - М. : Республика, 1994. - 527 с.; Jaspers K. Die geistige Situation der Zeit / K. Jaspers. - Leipzig, 1932; Jaspers K. Der Philosophische Glaube / K. Jaspers. - Munchen, 1948; Jaspers K. Vom Ursprung und Ziel der Geschichte / K. Jaspers. - Zurich, 1949.

10. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения / [сост., общ. ред. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденок]. - М. : Прогресс, 1990. - С. 44-271; Weber M. Gesammelte aufsatze zur Religionssoziologie, Bd. I / M. Weber. - Tubingen, 1920. - S. 1-236, 536-573.

11. Гирц К. Г. Интерпретация культур / К. Г. Гирц ; [пер. с англ.]. - М. : Российская политическая энциклопедия (РОС-СПЭН), 2004. - 560 с.; Geertz C. The Interpretation of Cultures / C. Geertz. - N.Y. : Basic Books a Subsidiary Perseus Books L.L.C., 1973.

12. Доусон К. Г. Религия и культура / К. Г. Доусон ; [пер. с англ., вступ. ст., ком-мент.: К. Я. Кожурин]. - СПб. : Алетейя, 2000. - 281 с.; Dawson Ch. Religion and Culture. Gifford Lectures / Ch. Dawson. - London : Sheed & Ward, 1948.

13. Конт О. Дух позитивной философии. (Слово о положительном мышлении) / О. Конт ; [пер. с фр. И. А. Шапиро]. - Ростов н/Д. : Феникс, 2003. - 256 с.; Comte Auguste. Discours sur l'esprit positif / Auguste Comte. - P., 1844.

14. Малиновский Б. Магия. Наука. Религия / Б. Малиновский ; [пер. с англ.]. - М. : Рефл-бук, 1998. - 288 с.; Malinowski B. Magic, Science and Religion / B. Malinowski // Science, Religion and Reality. - James Needham, Macmillan Company, 1925; Malinowski B. Myth in Primitive Psychology / B. Malinowski. - W.W.Norton and Co., Inc., 1926; Malinowski B. Baloma, the Spirits of the Dead in the Trobriand Islands / B. Malinowski // The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. - Vol. 46. - 1916; Malinowski B. Obscenity and Myth / B. Malinowski // Sex and Repression in Savatthe Society. - London : Routledge and Kegan Paul, 1927. - P. 104-34; Malinowski B. Myth as a Dramatic Development of Dogma / B. Malinowski // Sex, Culture and Myth. - New York : Harcourt, Brace & World, 1962. - P. 245-65.

15. Фрэзер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Дж. Фрэзер. - М. : Эксмо, 2006. - 960 с.; Frazer J. G. The Golden Bough. - Third edition, 12 vols / J. G. Frazer. - London : Macmillan, 1906-15.

16. Лапина Т. С. Общее понимание культуры: социально-философское обоснование / Т. С. Лапина // Философия и общество. - 2008. - № 2. - Апрель - июнь. - С. 54-70.

17. Малиновский Б. Научная теория культуры / Б. Малиновский ; [пер. И. В. Утехин]. - изд. 2-е испр. - М. : ОГИ (Объединенное Гуманитарное Издательство), 2005. - 184 с.; Malinowski B. A Scientific Theory of Culture, and Other Essays / B. Malinowski. - Chapel Hill, NC, US : University of North Carolina Press, 1944.

18. Малиновский Б. Избранное: Динамика культуры / Б. Малиновский ; [пер.: И. Ж. Кожановская и др.]. - М. : РОС-СПЭН, 2004. - 960 с.; Malinowski B. The Dynamics of Culture Change / B. Malinowski. - New Haven : Yale University Press. POSPISIL, LEOPOID, 1945.

C. Zuev

CULTURE AND RELIGION: SOCIAL AND PHILOSOPHY ANALYSE

The article investigates the problem of interconditionality, interrelation and interference of culture, religion and society, their development and existence. The conclusion is drawn that evolution of culture, civilization and society are connected with the following stages of religion's evolution: polydemonism (primitive society with appropriating type of economy, emergence and formation of consciousness and spiritual culture), polytheism (agrarian society with producing type of economy, culture) and abstract religions (civilization, urbanization and creation of artificial systems, emergence and development of philosophy). This process is conditioned by development of human communities, their requirements under influence of the objective and subjective reasons. So it is affirmed that the spiritual culture presented by different myth and religious systems as the point of explanation and solution of accumulated problems always followed the development of material culture and society interpreting their achievements, transforming them to conscious form and system.

Key words: culture, civilization, religion, myth, society.

© К. Зуев

Надійшла до редакції 22.10.2012